

Гримич М.

**Життя під піньорами: Культурний
ландшафт українських поселень у Бразилії. –
К.: Дуліби, 2016. – 704 с.**

Праця Марини Гримич привертає увагу величезним масивом залученого до аналізу фактичного матеріалу історичного, антропологічного, мовного, релігійного, соціального, психологічного, господарського, природничо-ботанічного, географічно-ландшафтного, статистичного характеру. Незважаючи на цю різносторонність і значний обсяг (37,5 друк. арк.), книга не тяжіє над читачем своєю фізичною й науковою масивністю, адже він, захоплений відразу доступністю

викладу, майстерністю компонування матеріалу, зацікавленістю самого автора, подорожує сторінками книги, міркує над джерелами, драматургією оповіді й авторськими коментарями, навіть забуваючи, що має справу з академічним текстом. Однак ця доступність у жодному разі не впливає з простоти будови предмета пізнання, якраз навпаки, ідеться про досягнення надзвичайно складного транскультурного матеріалу, що сформувався в умовах міжетнічного й міжцивілізаційного фронтиру¹, та відстеження динаміки цього помежів'я на тривалому проміжку часу – адже йдеться про 125 років русинсько-української еміграції до південнобразильських штатів Парана, Санта-Катаріна та Ріу-Гранді-ду-Сул, що почалася ще 1891 р.

У збирання матеріалу, його систематизацію, аналіз і написання тексту вкладено велику авторську енергію, значні часові, матеріальні та інтелектуальні ресурси. Хоча в основу монографії лягли матеріали, зібрані М.Гримич під час двох експедицій до українських поселень 2009 і 2011 рр., але ця праця не була б можливою без попередніх досліджень українських поселень у Канаді й значного масиву джерел та опрацювання широкого кола історичної, етнологічної, культурологічної літератури – як зарубіжної, так і української. Тому без перебільшення можна сказати, що М.Гримич писала цю працю, нагромаджуючи науковий досвід принаймні впродовж декількох десятиріч, або й усього свого свідомого життя.

Характер джерельної бази праці, а з іншого боку – риси творчої культури авторки розкриваються в тому, що вона значною мірою сама забезпечила свою книгу джерелами, провівши впродовж тривалого часу польові дослідження на вказаних теренах, застосовуючи при цьому, окрім поширених методик вивчення культури аграрних міграцій, ще й власні техніки спостережень і організації

¹ Одне з останніх видань, в якому розглядається виникнення й поширення в науковому середовищі поняття «фронтир» та застосування його до українських соціокультурних явищ див.: Чорновол І. Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір / Наук. ред. Л.Зашкільняк. – К., 2015. – 376 с.

та проведення опитувань мешканців українських розселень, про що вона пише у вступній частині монографії. Особливістю творчого підходу у проведенні роботи «в полі» є інтенсифікація дослідження іммігрантської та постіммігрантської культури, нейтралізація культурного шоку, в який неминуче потрапляє дослідник у разі відмінного соціокультурного середовища (яке, однак, при цьому субстратно українське). Ще однією вимогою успішного проведення експедиційних досліджень за кордоном є адаптація записувача до респондента та його середовища, що передбачає освоєння говірки, установлення психологічного контакту. У польових студіях М.Гримич це було зроблено відмінно, що й дало змогу зібрати величезний матеріал для конкретних етнокультурних ілюстрацій та спостережень, який лише певною частиною представлено в рецензованій монографії, але повнота його й забезпечила джерельну фундованість спостережень і висновків.

Дослідниця неодноразово демонструє в тексті й труднощі, з якими їй доводилося стикатися при опитуванні та вдаватися до повторів для уточнення чи перевірки відповідей респондентів задля забезпечення достовірності й наукової доказовості свідчень. «Працюючи в сільському середовищі багато років, я, міська мешканка, намагаюся адаптуватися до своїх респондентів, говорити з ними не кабінетною, а їхньою повсякденною мовою, формулювати питання просто, у розмовному стилі, а не в стилі опитування. Часто доводиться вдавати себе у ситуації дауншифтингу, а не навпаки, показуючи, що я у них вчуся», – зазначає М.Гримич. Вона підкреслює ще один важливий момент зі своєї практики роботи «в полі»: слід пам'ятати, що опитувати потрібно не лише українців, але й тих, хто живе поряд із ними, «щоб уникнути герметичного висвітлення теми». Крім того, у питальники для українців, рекомендує дослідниця, важливо вставити велику групу питань про життя інших спільнот, що живуть поряд із ними (с.19). Авторка щедро ділиться набутими й перевіреними на власній практиці прийомами опитування, неодноразово демонструючи це на конкретних прикладах із власного дослідницького портфеля, підсумкового опрацювання матеріалів, яке вона називає дослідницьким «тартаком» польовика, кабінетної роботи й підготування до видання (с.28 і наст.). У цьому сенсі можна сказати, що книжка є важливим посібником із методики польових досліджень для молодих учених, або тих, хто щойно збирається розпочинати свої етнографічні студії. Відзначу з власних спостережень, що довкола М.Гримич охоче гуртується наукова молодь, яка виходить на дослідницьку стежку та пропонує науковій спільноті свої перші розвідки у царині антропології, культурного ландшафту, перехідних, контактано-конфліктних середовищ (культурного фронтиру).

Окрім польового матеріалу, зібраного власне дослідницею й залученого з інших етнологічних експедицій, при підготовці монографії використано численні опубліковані спогади й народні перекази, що стосувалися переселення. Приділено, зокрема, увагу такому яскравому феномену русинської ментальності, як міф про австрійського кронпринца Рудольфа Габсбурга, який начебто закликав галицьких русинів до переселення у Бразилію, де мав очолити «світле царство Нова Австрія», в якому не буде ані панів, ані лихварів, а лише

простори родючої землі (с.39–53). Довкола цього розгорнулася бурхлива полеміка, учасники якої закликали бажаючих переселятися тверезо поставитися до переїзду за океан. В історичному екскурсі М.Гримич показує історію цього переселення, вимальовуючи її деталі на багатому матеріалі документів та спогадів. При цьому вона майстерно використовує порівняльний метод, зіставляючи умови виживання переселенців до Канади й до Бразилії. Відмінності були разючими. У випадку Канади – це все-таки широти з помірним кліматом, що давало змогу застосувати ті моделі господарювання, які у своїй основі були подібними до Галичини, а з іншого боку – швидше перейти до сучасних сільськогосподарських технологій, тобто там «дуже швидко відбувся якісний цивілізаційний стрибок». Іншою була ситуація на півдні Бразилії, де треба було пристосовуватися до принципово не схожих на українські природних умов, що спричинило господарський дауншифтинг (застосування вирубно-випалювальної системи, ручний обробіток ґрунту, збиральництво). «На першопоселенському (піонерському) етапі господарська діяльність українських іммігрантів велася в екстремальних умовах, мала яскраво виражений виживальний характер, при цьому іммігранти активно адаптувалися до навколишнього природного і соціокультурного середовища», – зазначає авторка. І в нинішньому, переважно сільськогосподарському ландшафті українських поселень поєднуються як сучасні методи й технології виробництва, так і старі, «дідівські», прийоми ручного землеробства (с.149–150).

У Бразилії, окрім зовсім нового природного середовища, переселенці зіткнулися з ворожістю аборигенів (ботокуди, тупі-гуарані), які, захищаючи терени свого проживання, упродовж десятиліть чинили набіги на поселення беззбройних прибульців і вбивали їх. Із часом на зміну цим кривавим відносинам прийшла культурна взаємодія й акультурація русинів-українців. Концепція фронтиру, що її дотримується дослідниця, і в канадському, і у бразильському випадках дає змогу яскравіше розкрити історію українського розселення. Натомість наратив, побудований на основі багатоголосся дійових осіб, передавачів усної традиції й акультураційного досвіду дідів і батьків з обов'язковою фіксацією соціальних ролей, менталітету, особистих суджень, а також вдумливі коментарі дослідника-антрополога створюють живе й переконливе подієво-сюжетне полотно.

Одна з примітних рис праці М.Гримич – показ багатьох явищ культурного життя бразильської громади українців в історичній динаміці. Ми вже відзначали трансформацію форм господарювання під впливом різке відмінних природних умов та освоєння сільськогосподарського досвіду бразильців. Показове пристосування переселенців до нових прийомів будівництва помешкань і господарських споруд, хоча тривалий час при цьому зберігалися й суто українські способи облаштування та прикрашення житла (див. розд.3). Це ж стосується приготування їжі (див. розд.4). Так само докладно, із залученням раніше зібраного етнографічного матеріалу і власних польових спостережень, авторка аналізує соціокультурні аспекти проходження життєвих циклів людини. Слід зазначити, що наукова характеристика шлюбної обрядовості бразильських українців, подана М.Гримич (див. розд.7), є першим системним

дослідженням на цю тему. Уміло простежено співвідношення традиційної складової у шлюбній обрядовості та вплив глобалізаційних процесів і «голлівудських стандартів», комерціалізації. «Головним етномаркером весільного комплексу є церковний шлюб», – відзначає дослідниця стосовно як православної, так і греко-католицької традицій у дотриманні національної складової обряду. Українськими маркерами весілля залишаються коровай, звичай благословення, народна термінологія в назвах весільних чинів (с.406–407). Авторка відстежує й процеси трансформації та модернізації шлюбно-весільної традиції, показує вплив культури гаучо в 1970-х рр., упровадження електрики, техніки, телебачення у сільському середовищі Бразилії та пов'язані з цим тенденції розмивання етнокультурної визначеності українських поселень. Проте в останні десятиріччя «окремі традиційні атрибути повертаються у формі ретро». Ґрунтовне вивчення фактичного матеріалу дало можливість М.Гримич сформулювати й теоретичні спостереження: «Традиція не є однолінійним еволюційним явищем. Вона може розвиватися різними шляхами і виявлятися в таких формах, як лінійність, згасання, регенерація тощо» (с.409).

Текст монографії супроводжує якнайдокладніший науковий апарат, у тому числі система показників та довідковий матеріал. Усні й письмові спогади, народна епістолярика, фольклорні твори про переселення, піонерський досвід зведено в окремому показнику. Цей та інші показники (географічний, іменний) супроводжують авторські коментарі. В окремому довідковому групі зібрано інтерв'ю й інші аудіоматеріали, перелік респондентів, щодо яких вказано рік народження та місце проживання. Реєстр використаної в монографії літератури налічує 200 позицій, серед яких, окрім україномовних видань, праці англійською, португальською, російською мовами. Слід відзначити багатий і різноманітний фотоматеріал, що ілюструє дослідження.

Зважаючи на надзвичайно важливу роль, яку відіграли українське духовництво й різноманітні церковні структури, зокрема чернечі ордени в гуртуванні русинсько-українських громад та у збереженні їхньої етнокультурної й релігійної ідентичності, вважаємо за необхідне відзначити дослідницьку вагу розд.10 «Народна релігійність» і розд.11 «Українські монахині та катехитки Бразилії».

В окремому розділі висвітлено багатий і різноманітний фольклорний матеріал. Сама дослідниця зробила значний внесок у його збирання й систематизацію. Плідні результати в його аналізі дають різноманітні прийоми порівняння матеріалів, привезених переселенцями-піонерами, і новацій, що з'явилися власне на теренах українських поселень «під пінйорами»². З іншого боку, бачимо, що науково-інформативний потенціал цих джерел ще далеко не вичерпаний і ґрунтовний аналіз цього фольклорного багатства постає як одне із завдань для подальшої роботи.

Цікавими й важливими для нас стали підсумкові висновки авторки про те, що, «незважаючи на постійні зовнішні втручання, впливи, запозичення,

² Словом «пінейро» (тобто просто «сосна») у Бразилії називають місцевий вид араукарії – високого вічнозеленого хвойного дерева. Натомість українські поселенці вимовляють його на свій лад – «пінйор».

український світ протягом ста років залишається самодостатнім, нехай дещо патріархальним, проте в етнічному плані досить стабільним явищем» (с.647).

Загалом кажучи, цю, поза всяким сумнівом, піонерську працю М.Гримич важко втиснути в якийсь усталений науковий жанр, хоча предмет її студій чітко вимальований – це життя української спільноти Південної Бразилії. Але формальна «упредмеченість» дослідження не вичерпується монографічністю, адже її наукова аргументованість посилюється не лише докладним аналітичним препаруванням фактажу, але величезним зібраним етнографічним і антропологічним «живим» матеріалом, що йде з перших вуст і перших рук великого числа свідків-візаві авторки. Це, без сумніву, посилює наукове значення праці.

Відзначимо деякі моменти в організації тексту, які, на наш погляд, усе ж таки потребують певного впорядкування. Так, перша частина праці називається «Творення культурного ландшафту: облаштування простору», і за самим сенсом поняття простору мала б охоплювати різноманітні просторові, краєвидні характеристики, що мають довжину, ширину, засяг, стосуються поняття розширення теренів проживання тощо. Його ключовими розділами в монографії виділено «Фронтір: піонерський досвід», «Культура виживання та господарювання», «Організація простору: поселення, обійстя». Але розд.4 «Культура харчування і кулінарний фольклор» ледве чи доцільно прямо пов'язувати з культурним ландшафтом. Принаймні в назвах підрозділів для цього мало б бути чіткіше показано, як у нових природних умовах змінюється культура харчування.

Частину третю названо «Антропогенний чинник». Але чинник чого? У цій частині й справді йдеться про людину як таку, і цьому присвячено розділи «Здоров'я людини, хвороби та їх лікування», «Народна релігійність», «Українські монахині та катехитки», «Фольклор», «Одяг (фотоматеріали)». Утім усе це – не *чинники*, а риси, грані, вияви культури, які вказують на антропологічні особливості саме цього, локального, південнобразильського варіанту русинсько-української культури. Тоді чому антропогенний? От якби це стосувалося дослідження, наприклад, динаміки ландшафту, тоді можна було б виділити вплив змін клімату на зміну ландшафту (кліматогенний чинник) і людської діяльності (антропогенний чинник). Можливо, цю частину доречніше було б назвати «Антропологічні особливості культури південнобразильських русинів». Сама авторка доречно й уживає це поняття, описуючи драматичні аспекти перетворення ландшафту: «На перших етапах екологічний і антропогенний чинники перебувають у стані конфронтації» (с.642). Ці зауваження не заперечують того, що у згаданих розділах зібрано й проаналізовано величезний науковий матеріал, переважна частина якого вперше систематизовано та подано у системі складних соціокультурних взаємозв'язків і міжкультурних впливів, які, до того ж, перебувають у постійних трансформаціях.

Підсумовуючи, наголосимо, що рецензована праця відомого етнолога й культуролога Марини Гримич є вагомим внеском в українську гуманітаристику.

А.Л.Зінченко (Київ)